

Fried Ilona

Italianisztika és állambiztonság

Jelen kutatásaim az ötvenes évektől a hetvenes évek végéig tartó időszakot ölelik fel az Állambiztonsági Szolgálatok Történelmi Levéltárának (ÁBTL) italianisztikai vonatkozású dokumentumai alapján.¹

A Magyarországi Olasz Kultúrintézetéről (ma Budapesti Olasz Kultúrintézet, a dokumentumokban általában Olasz Kultúrintézet vagy egyszerűen Intézet néven szerepel, illetve helyenként konspirálva álnevek alatt) hét vaskos dosszié maradt fenn, mely töredékességében is jól tükrözi azt a kitüntetett figyelmet, amelyet az egykori politikai rendőrség az Intézet tevékenységének, dolgozóinak szentelt. A fentiek rávilágítanak az olasz nyelv és kultúra, egyben az úgynevezett nyugati nyelvek és kultúrák terjesztése mozgásterének korlátaira. Jól szemléltetik az ellenségességnek és a gyanakvásnak azt a légkörét, mely a felszíni támogatás mögött meghúzódott: a felszíni „túrás” vagy néha egyenesen bátorítás mögött mindvégig az ellenséggel való küzdelem is működött. A politikai hatalom mindent megtett, hogy a nyelvtanítást, a tudományos kutatást, a könyv- és folyóirat-kiadást, akárcsak az utazásokat, a személyes és szakmai kapcsolatokat (koronként és helyzetenként változó) határok közé szorítsa, s mindenképpen állandó megfigyelés és ellenőrzés alatt tartsa. A pártvezetésen belül természetesen voltak irányzatok, személyek, események, amelyek és akik a kényes egyensúlyt valamelyik irányban elbillentették, mindenesetre, amint a dokumentumokból is világosan kirajzolódik, a rendszer egészében véve keményen kivetette azokat az értelmiségieket, akik a határokat áthágták, s összességében arra volt berendezkedve, hogy a külföldi kultúrákkal való kapcsolatok inkább takaréklángon maradjanak.²

Az Olasz Kultúrintézet fennmaradt dokumentumain keresztül is bizonyos mértékig képet kaphatunk az olasz nyelv és kultúra magyarországi helyzetéről. Ezekon kívül, velük összefüggésben tanulmányoztam többek között Kalocsán Béláné és társai peranyagát, a hatvanas évek magyarországi olasz „kémperét”, illetve Jászay Magda szervezési iratait, valamint más személyekről szóló iratokat. (Előrebocsátom, hogy Jászay Magdát az államvédelem minden igyekezete ellenére sem tudta beszervezni, a megfigyelési anyag egy rendkívül kemény és nehéz, de hallatlanul bátor és tisztességes életpályát mutat meg.) Természetesen nem gondolom, hogy az italianisztikáról a jelenleg rendelkezésre álló államvédelmi iratok áttekintést nyújtanak, de egy bizonyos betekintést mégis megengednek.

A látszólagos támogatás, s a felszín mögötti akadályoztatás erős konfrontációjára példa többek között Dr. Herczeg Gyula, a neves italianista pályája is, melyre a későbbiekben még visszatérek. A könnyebb áttekinthetőség kedvéért nagyjából kronológiai sorrendben először az ötvenes évek, majd a hatvanas évek néhány fontosabb eseményét követem nyomon.³ Az időszak kiválasztása abból adódott, hogy a politikai rendőrség ekkor dolgozott legintenzívebben az intézet, illetve a Magyarországon szolgálatot teljesítő olasz diplomaták ellen.

A nyugati nyelveket és kultúrákat lényegében mindvégig a gyanakvás légköre vette körül. Mindez, az anyaországgal való kapcsolatok nehézségeit leszámítva is súlyosan kihatott a nyelvoktatásra, a kutatásokra, alkalmasint a fordításokra, könyvkiadásra is. 1951-re a magyar hatóságok bezáratták a brit és az amerikai kulturális intézményeket. (A Grösz-perben kémkedéssel megvádolták, majd egyik mellékperében halálra ítélték és kivégezték Pongrácz Alajost, az Amerikai Egyesült Államok követségi tanácsosát.) Az olaszt és a franciát megtűrték ugyan, de az ott dolgozók felkészültek bármelyik pillanatban várható letartóztatásukra. Marinella, Francesco D’Alessandro igazgató lánya arra emlékszik, hogy családjuk akkoriban összecsomagolt bőröndökkel készen állt a várható kiutasításra, ablakukból látták a lakásukat figyelő titkosrendőröket. Jászay Magda, az Olasz Kultúrintézet tanára és könyvtárosa, mint találkozásunkkor elmondta, arról is tudott, hogy a Francia Kultúrintézetben a hozzá hasonló munkakörben dolgozó tisztviselőnt letartóztatták, és csak sok évvel később látta őt viszont. Az Olasz Kultúrintézet alkalmazottainak félelmei tehát egyáltalán nem voltak alaptalanok.

A magyar-olasz viszonyt nem könnyítette meg, hogy Olaszország a NATO-ban Magyarország ellenpólusa lett. A Vatikánnal való kapcsolatok szintén nehezítették a magyar-olasz politikai viszonyokat.⁴ Másrészt viszont az Olasz Kommunista Párt politikai ellenzékként is az olasz társadalmi és politikai, kulturális élet igen fontos tényezője volt, számos jelentős személyiséget, írókat, költőket, rendezőket tudhatott tagjai és szimpatizánsai között, ezekben az évtizedekben a baloldali ideológiák az olasz irodalomban, filmben, színházban, filozófiában, esztétikában, kultúrában is érvényesültek. Az ellenségkép, jóllehet a kétpólusú világban természetesen mindvégig megmaradt, súlya az aktuális politikai helyzeteknek megfelelően változott. Feltételezhetően módosulhatott a hatalmi struktúrában is, bizonyosan számítottak a külpolitikai törekvések, kapcsolatok, a gazdasági érdekek, akár még a döntéshozó pozícióban lévő funkcionáriusok személyes rokonszenvei is.

A magyar politika az intézményt megkímélte a bezárástól. Annak, hogy ez így történt, feltehetőleg része volt, hogy az igazgatók, a magyar alkalmazottak, szerencsésen ismerték fel a helyzeteket, tisztában voltak a határokkal, amelyekben túl nem mehettek. 1952-ben például az Olasz Kultúrintézet, hogy ne hogy politikai ürügyet szolgáltatson tevékenysége felfüggesztésére, beszüntette a könyvtárban a napilapok s a politikai folyóiratok járatását. Az ÁVH összefoglaló jelentéseiben ugyan még ez után is hosszú ideig vádpontként szerepel az ellenséges propaganda-anyag terjesztése, s ebben külön kiemeli a lapokat, folyóiratokat. A dokumentumokból azonban egyértelmű, hogy tudomással bírtak és pozitívan értékelték a változást.⁵ Az Olasz Kultúrintézet munkáját az épület rossz állapota is hátráltatta: a háborúban a Bródy Sándor utcai palota súlyosan megrongálódott.

„Alulírott Izer Lajos áv. őrm. (I/3-e. alosztály) foglalkozom az olasz kulturintézet anyagával. Megállapítottam eddigi munkánk során, az elfekvő adatokból, hálózati jelentésekből és dokumentációs anyagokból, hogy az olasz hírszerző szervek, a magyarországi olasz kulturintézetet hírszerzéssel alaposan gyanúsítható fedőszerveként használják fel a Magyar Népköztársaság ellen. Ennek alapján az olasz kulturintézetnek, mint hírszerző objektumnak – »Olasz Kulturintézet« néven – nyilvántartásba vételét és objektum dosszié felfektetését szükségesnek látom. Izer Lajos áv. őrm.”⁶ Ezzel a megjegyzéssel nyitottak 1951-ben objektum dossziét. Az ÁVH szerint: „a többi kapitalista ország hasonló szervezetének bezárása után, az Olasz Kultúrintézet vette át az angolszász hírszerző szervek megbízatását, hogy széleskörű kutatómunkát végezzen a Népi demokráciával szemben álló rétegek között.”⁷

Egy, két évvel későbbi jelentés igen elégedetlen a felderítő munkával, s új alapokra készül azt helyezni. „Az Olasz Kultúrintézet vonalán az operatív elhárító munka eléggé elhanyagolt volt. Konkrét anyag hiányában nem lehet teljes képet nyerni az Intézet tevékenységéről, az oda járó személyek számáról, a nyelvtanfolyamok szervezéséről és az ott foglalkoztatott nyelvtanárok kilétéről, az olvasóteremben elhelyezett könyvek tartalmáról.”⁸ E területen mutatkozó hiányosságok döntő okát egyrészt kevés hálózati személyben, másrészt a meglévő hálózat nem kielégítő foglalkoztatásában látták, majd így folytatták: „A munkaterületre súlyponti kérdés csak az átszervezés után lett fektetve. A fő feladat a munkaterület megismerése, a hálózat bővítése, a meglévő hálózat lehetőségének mérlegelése és e lehetőségek kihasználásának fokozása. Továbbá megismerni az Intézet munkájának tagozódását, a nyelvtanfolyamok felépítését valamint a foglalkoztatott nyelvtanárok kilétét.” Ezután a jelentés részletesen ismerteti a nyelvtanfolyamok számát, szintjét, a hallgatói létszámot, stb. A kitüntetett figyelmet természetesen az Intézet „ellenséges propaganda tevékenysége” indokolta. Kiemelték, hogy „az olvasóteremben kb. 6000 kötet könyv van, amelyek között nagy számmal van reakciós vezetők életrajzait, valamint ellenséges propagandát tartalmazó és a Szovjetuniót böcsmerlő könyv is. Az említett könyveket azonban csak »megbízható« egyéneknek adják ki és ezek a könyvek a hivatalos nyilvántartásban sem szerepelnek.”⁹

1953-54-ben visszaállították a gimnáziumokban az olasz nyelv tanítását. Az Intézet tevékenységi körének igen fontos részét képezték a nyelvtanfolyamok, valamint a filmvetítések, a zenei események: hangversenyek, lemezhallgatás. A hallgatók a könyvtárat is igénybe vehették. A jelentések kiemelkedő zenészeket, énekeseket,

zenetörténészeket említene az Intézet látogatói között: Kodály Zoltánt, Szabolcsi Bencét, Zathureczky Edét, Gyurkovics Máriát, Orosz Júliát, Osváth Júliát, Simándi Józsefet, Melis Györgyöt, Ferencsik Jánost, Fischer Anniet, Sándor Juditot, Tóth Aladárt. „F. hó 1–2-án este ½ 9-kor hangverseny lesz az Intézetben, Vivaldi olasz zeneszerző műveiből, Zathureczky Ede, Jeney Zoltán és a Tátrai Quartett közreműködésével és Bartha Dénes zeneakadémiai tanár bevezető beszédével. Csak meghívóval lehet belépni. Korlátolt számban adtak ki meghívókat a tanfolyam hallgatóinak, hangsúlyozva, hogy csak olyannak adnak, aki biztosan el is megy.”¹⁰

Ezenközben a titkosszolgálat az Olasz Kultúrintézet dolgozóit is szoros megfigyelés alatt tartotta: „Az intézet vonalán jelenleg 4 ügynök van foglalkoztatva. Az intézetben dolgozó – számunkra érdekes – személyek nagy része ügynöki ellenőrzés alatt áll. További beszerzés céljából foglalkozunk [...]”.¹¹ Az intézeti nyelvtanfolyamokat, a könyvtárat olyannyira veszélyesnek ítélték, hogy már magát a beiratkozási űrlapot is egyenesen a hírszerző tevékenység bizonyítékaként jelölték meg: „Hálózati úton megszerzett dokumentációk és hálózati értesüléseink alapján megállapítottuk, hogy az Olasz Kultúr Intézet ellenséges tevékenységet folytat a Magyar Népköztársaság ellen, olyan formában, hogy az intézet látogatói között a Szovjetuniót és a népi demokráciát rágalmozó folyóiratokat terjesztenek. A folyóiratok és napilapok közül – melyek nyíltan uszító hangot használnak – néhány a birtokunkban van. Ezek az Intézet hivatalos körbélyegzőjével vannak ellátva. Az ellenséges propagandát különösen veszélyessé teszi az, hogy az Intézetbe kb. 550–600 személy jár be, részben nyelvoktatásra, részben a könyvtár látogatása céljából. Az intézet felépítésénél fogva a tagokkal való érintkezési mód lehetőséget nyújt arra, hogy az odajáró személyeket – miután tanulmányi előmenetelükön keresztül kiértékelik őket, – bevonják az olasz hírszerző szervek munkájába. Az intézet bázisul szolgál az ellenséges beállítottságú személyeknek, akik az angolszász propaganda hatására könnyen maguk is az ellenség szolgálatába állhatnak. A nyelvoktatásra jelentkezőkkel egy űrlapot töltenek ki, melyen fel kell tüntetni a hallgatók nevét, foglalkozását és lakcímét. Az így felkartonozott személyeket nyilvántartásba veszik. Ez a tény különösen figyelemre méltó, mert az olasz hírszerző szervek ezen módszerrel több száz, esetleg több ezer olyan név birtokába jutnak, melyeknek jelentős része szemben áll a népi demokráciával.”¹²

Az Intézet veszélyességét hol bagatellizálják, hogy túlon túl is súlyosnak ítélik: a nők eleve érdektelenebbek, mint a férfiak, de néhol jelzik, hogy úgyszólván csak idősebb, jórészt polgári származású nőkről van szó, akikkel nem is törődnek (férfiak szinte nem is járnak, legfeljebb fiatal fiúk): „A hallgatóság nagyobb része nőkből áll, kb. 60–65%-ban. Ezek részben »úri« leánykák, részben idősebb ráérő »hölgyek«, dolgozó nő csak kis számban akad. A férfiak között akadnak középiskolások, egyetemi hallgatók, zeneművészeti főiskolások, papok, idősebb »urak«, akik unatkoznak és olyanok, akiknek rokonuk van Olaszországban és várják a kijutási lehetőséget. [...] A könyvtárba más közönség jár: 1. Tipikus középosztálybeli magyar, állandó közönség, de nem barátkoznak egymással. 2. Itt élő olaszok, akik szintén nagyon zárkóztak. Gavaldi és D’Alessandro többször hosszabb négy szemközti beszélgetésen fogadja ezeket a magyarokat és olaszokat.”¹³ Más alkalommal mégis a könyvtár veszélyességét hangsúlyozzák: „A fiatalokra igen rossz hatással vannak az intézet könyvtárában lévő képes folyóiratok, amik tele vannak félmeztelen nőkkel, mint pl: kutyájukkal heverésznek, ilyen lap az OGGI.¹⁴ A fiatalok mind ezeket olvassák, és arról beszélnek, hogy milyen »klassz élet lehet Olaszországban«. Az Intézet célja az, hogy a hallgatók minél többet járjanak be és csak a szép oldalát lássák az olasz viszonyoknak.”¹⁵

A hírszerzés feltételezéseit igazolták, bizonyították kívánta látni. A Jászay Magdára az ötvenes évek legelején ráállított „Lakatos” fedőnevű ügynök jelentéseiben rendszeresen beszámol arról, hogyan érdeklődik tőle Jászay vidéki útjai kapcsán katonai csapatmozgások felől. A határon zajló katonai hadműveletek felől tudakozódik például az ügynök kiskunhalasi [!] látogatása után.¹⁶ Mai szemmel nézve abszurd kép kerekedik ki: „Leggyakrabban és legeredményesebben alkalmazott módszerük a sötét hírszerzés. Ezt úgy végzik, hogy a hallgatókkal való csoportos és egyéni beszélgetéseik alatt érdeklődnek azok életkörülményei, munkahelyei, megélhetési viszonyai és társadalmi kapcsolatairól. Érdeklődési körükbe tartozik még a párt és állami vezetők

életkörülményei, társadalmi szervezetek felépítése és hatásköre, stb. Legújabbán a hírszerzésnek azt a módszerét vezették be, hogy a hallgatókkal írásgyakorlat címén dolgotat iratnak, mely dolgotatoknak többek között az alábbi címetek adják: »Katonai kiképzés élményei az egyetemen«, »A DISZ működése az egyetemen«, stb. Ezeket a dolgotatokat összegyűjtik és értékelik, amikből kétségtelenül komoly adatok birtokába jutnak Magyarországot illetően.¹⁷

Nyilvánvalóan különbözőek az ügynökök is. A leghosszabb ideig működő ügynök, a „Csapó Bálint” fedőnevű, (az egyetlen, akinek rendelkezésre állnak a beszerzési iratai) jelentéseiben írói ambícióit is kiélte: szinte rövid karcolatokat alkotott, gyakran párbeszédes formában szerkesztette meg „műveit”, mintegy idézte az általa lefolytatott vagy hallott dialógusokat, természetesen középpontba helyezve saját magát, műveltségét, tekintélyét, elismertségét és ügyességét. Jászay Magda elmondása szerint több őt megfigyelő ügynökről előbb-utóbb kiderült tevékenysége, azonban a fenti, azonosított ügynökre egyáltalán nem gyanakodott.¹⁸

Az 50-es évek elejének jelentésein néhol még megfigyelhetőek az olasz történelem, irodalom, kultúra ismeretének súlyos hiányosságai, esetenként szarvashibákat is vétenek például az olasz tulajdonnevek írásában: így találkozhatunk a „Danthe”, vagy a Mossulini névvel.¹⁹ (Ez a tudatlanság a későbbiek során megváltozik.) A jelentések, az összefoglalók az olasz diplomatákat nem egyszer „fasisztaként” aposztrofálják. Valójában, a 40-es évek végének, 50-es évek elejének igazgatói, Rodolfo Mosca, Francesco D’Alessandro, akárcsak több más velük együtt dolgozó olasz állampolgár, például Teodolino Gavoldi (mint néhol még maguk a dokumentumok is megemlítik), 1943-ban szembefordultak a fasiszta rendszerrel.²⁰ Jászay Magda esetében úgyszintén tisztában van az államvédelem avval a ténnyel, hogy ő is, családja is olyannyira szembefordult a nácizmussal, hogy az üldöztetések idején zsidó menekülőt bujtattak. A pozitívumok azonban lényegtelenek voltak, hiszen a cél éppen ellenkezőleg, az ellenségkép megalkotása, a megfigyelt személyek korrumpálhatósága, zsarolhatósága volt.

A besúgói jelentések kiemelten foglalkoznak az Intézet igazgatóival. A tudós igazgató Rodolfo Moscat, aki később rangos diplomáciatörténész lett, még 1950-ben kiutasították. Kémkedéssel, vagyonok kimentésével, s embercsempészéssel vádolták.²¹ Helyét a korábban tanárként már Budapesten működő Francesco D’Alessandro vette át, aki minden bizonnyal a működés szűk lehetőségei közepette utódai számára is irányt mutatott. (Marinella lánya tovább vitte a hagyományokat, és a legismertebb magyar műfordító lett Olaszországban.)

A jelentések nagy figyelmet szentelnek egy szintén kiemelkedő igazgatónak, az 1956-ban itt működő Luciano Persellinek, illetve az olasz nyelv és kultúra terjesztése mellett elkötelezett, kiválóan felkészült Vita Finzi nagykövetnek. Perselli a háború idején partizán volt, kereszténydemokrata, Moscával és D’Alessandroval ellentétben korábban nem élt Magyarországon, nem beszélt jól magyarul, nem voltak eredendő kapcsolatai és helyismerete, azonban mégis köze volt a magyar kultúrához. Isztriai származású lévén fiatal korában Fiumében is élt, ahol a két világháború között még élt a Magyarországhoz való tartozás emléke. Perselli ittléte során magyarul is tanult, mivel közelebb akart kerülni az itteni kultúrához.

Az Intézet tanárai között az olasz nyelvet, kultúrát, Olaszországot jól ismerő szakemberek tevékenykedtek, (olasz anyanyelvűek is, mint Zambra Szidónia, vagy a kiugrott szerzetes, Gallerani Bonaventura, a kitűnően képzett Ács Mária és mások), ami annyiból is fontos volt, mivel a felnövekvő generációnak rendkívül kevés módja volt a nyelvvel, a kultúrával való közvetlen érintkezésre.

Az államvédelem kitartóan próbálkozott Jászay Magda megfélemlítésével, zsarolásával, majd beszerzésével, azonban nem sikerült „eredményt” elérnie: a történésznő múltjánál, származásánál fogva védtelen volt ugyan, családját ki is telepítették, de több éves munkával sem sikerült az államvédelemnek megtörnie őt.²²

Jászay Magda Rodolfo Mosca doktoranduszaként kezdte pályáját a Budapesti Bölcsészkaron. A negyvenes évek végén, amikor eredeti munkahelyén, a Teleki Intézetben elvesztette állását, Rodolfo Mosca, akkor már a Kultúrintézet igazgatója ajánlott számára állást. Mivel birtokos családból származott, 1948 után osztályidegen

lett, beteg édesanyját és testvérét kitelepítették. Jászay Magda könyvtárost egymással párhuzamosan három ügynök figyelte. A fentiekben már jelzett „Lakatos” fedőnevű ügynökön kívül a másik ügynök, a „Török Katalin” fedőnevű orvosnő, aki a nyelvtanfolyamára iratkozott be, és a későbbiekben családirag is közelébe férkőzött. Jászay Magda, az előzőhöz hasonlóan, elmondása szerint utólag megtudta kilétét, 1956 után, amikor az orvosnő már elhagyta az országot. Az is kiderült Jászay Magda számára, hogy mások még rosszabbul jártak „Török Katalinnal”: két kollégáját, tudomása szerint, Recskre juttatta. A harmadik, a „Csapó Bálint” fedőnevű ügynök részben szakmabeli volt, ő az, aki jelentéseiben talán a legjobb indulatú a történésznővel szemben, s aki igen sok évig írta szorgalmasan jelentéseit, s élvezte az Olasz Kultúrintézet és a szakma bizalmát.

Belső személy beszerzésével, főleg 1957 után, az államvédelem hozzájutott hallgatói névsorokhoz, a rendezvényekre meghívott vendégek listáihoz, illetve némelykor a futárpostához is, ennek köszönhetően például az Olasz Külügyminisztériumba küldendő igazgatói jelentésekhez. Hogy a zsarolással kicsikart jelentések mindig pontosak voltak-e, efelől lehetnek kétségeink, nem tartom kizártnak, hogy az ügynök helyenként megtévesztette a magyar belügyi szerveket.

1956 után az Intézet a valamelyest nyitottabb magyar kulturális élet számára igen fontos tájékozási pont lett. Az irodalmi életet is a kortárs olasz irodalom iránti nagyfokú érdeklődés jellemezte. A belügyi szervek is tudatában vannak, hogy az értelmiség, az irodalmi világ színe-java látogatja a programokat, illetve a könyvtárat (ekkoriban több mint 800 tanfolyam látogatóról, s összesen kétezres látogatói számról beszél), és segítséget nyújtanak irodalmi művek kiadásához is.²³ Az Intézet, szűkös lehetőségei ellenére, néhány fontos olasz író, filmes szakembert is meghívott.

A lassú politikai és kulturális nyitás jegyében az államvédelem „sötét hírszerzés” koncepcióját az „ellenséges propaganda” enyhébb szólamai váltották fel. 1959-ben indult az első ösztöndíjas csoport Olaszországba – a következő években komoly alkudozások folytak a kiküldendő ösztöndíjasok személye, illetve az útlevél- és vízum megadások körül. Mindkét fél igyekezett érvényesíteni saját szempontjait. A kulturális egyezmények keretében végre egyetemi oktatók, kiadói szakemberek, műfordítók, tanárok, hallgatók kezdtek el kijutni Olaszországba. A korlátok természetesen továbbra is erősen jelen vannak: egyik jelentésben például a neves filmkritikus, Di Giammatteo budapesti látogatása kapcsán arról számolnak be, hogyan vallott kudarcot Perselli igazgató azon próbálkozása, hogy az előadás után vitát rendezzenek a neorealizmusról. A hivatalos minőségben jelen lévő meghívottakat követően a szakma nem mert felszólalni. Bizonyosan a háttérben folytak ezen közben komoly ellenlépések is: az általam vizsgált anyag csak távolról foglalkozik egyházi ügyekkel, de mindvégig figyelemmel követi Gallerani Bonaventura kiugrott jezsuita szerzetes, az Olasz Intézet későbbi tanára tevékenységét, (aki mellékesen élete végéig illegálisan a budapesti Dante Társaság képviselője, mondhatjuk, elnöke maradt), később a perbe fogott Árpás Ferenc papot vallatják is vele való kapcsolatáról.²⁴

A kulturális nyitás az Olasz Kultúrintézet körül mindössze 1966-ig tartott. Az ez utáni szomorú történet egyik főszereplője Herczeg Gyula, a magyarországi italianisztika egyik kiemelkedő képviselője lesz, aki ekkor pályája csúcsán lenne, (1920-ban született), ha 1958-ban nem tették volna ki az ELTE Olasz Tanszékéről, ahol adjunktus volt. 1953-ban lett az ELTE Olasz Tanszékének adjunktusa: Tamás Lajos rektorhelyettes, romanista, és Kardos Tibor tanszékvezető annak ellenére kiállt mellette, hogy a „szótár vitában” már 1953-ban igen éles kritikákat kapott – az Irodalmi Újság január 21-i számában Gábor György *Megjegyzések az új olasz-magyar szótárhoz* címmel, február 26-i számában pedig Korach Mór, a műszaki tudományok doktora, „a bolognai egyetem volt tanára” *Egy szótárvita tanulságai* címmel írt megsemmisítő kritikát.²⁵ 1956-ban fegyelmet kapott, mivel kapcsolatot tartott fenn egy hallgatóval: az egyetemi mende-mondák szerint menyasszonyát, in flagranti kapta egy hallgatójával, és ebbeli féltékenységében akkora botrányt csinált, amivel végül elsősorban saját magára ütött vissza. Mint a dokumentumokból kiderül, a „menyasszony” titkos ügynök volt, akit 1956 után Olaszországba telepítettek. Feltételezhetően eleve Herczegre állították: a jelentések a legsötétebb ellenség képét festik a nyelvészről, jó okkal feltételezhetjük, hogy Herczeget

el akarták tüntetni az italianisztikából. Herczeg egyetemi elbocsájtása után 1958-ban szakfelügyelő lett, s az ő érdemének tudható a magyarországi olasz tanítás igen nagyfokú elterjesztése.

A magyar-olasz kapcsolatokban 1966. november 3-ával azonban döntő változás következett be: Olaszországban olasz kapcsolatával együtt kémkedés gyanújával letartóztatták Budai Ferenc őrnagyot.²⁶ Az olasz lapok november 5-én kezdtek az esetről hírt adni. December 14-ig az ügyvéd sem beszélhetett Budaival. Mint az egy magyar rendőrségi dokumentumban olvasható: „November 24-én engedélyezték Kozdon és Kóczian elvtársnak a beszélgetést Budai elvtárssal. Budai közölte, hogy anyag letartóztatásakor nem volt nála. Semmit el nem ismert. Kihallgatták. A carabinieri disszidálásra szólították fel. Közölték kb. január közepén várható a per. [...] Budai lakásán házkutatás volt, melynek során filmet és írásmásolatokat foglaltak le.”²⁷

November 22-én már Budapesten is kémkedés alapos gyanúja vádjával őrizetbe vették Kalocsán Bélánét.²⁸ Az asszony hosszú ideig, 1965 végétől 1966 májusáig engedéllyel Olaszországban tartózkodott, és ott bizonytalan egzisztenciális körülmények között élt, a Perugiai Külföldiek Egyetemét látogatta. 1966 márciusában, későbbi vallomása szerint koholt váddal előállították a perugiai rendőrségen. Miután a vád alól tisztázta magát, együttműködést ajánlották számára. (Vallomása szerint, biztosították afelől, hogy nincs számára az együttműködésnek semmiféle kockázata [sic!]. Feladata egy időnként Perugiába látogató magyar személy, vélhetően ügynök, illetve az odaérkező magyar csoportok megfigyelése lett volna, egyik feladatát sem látta el, mivel a következő időszakban nem jelent meg senki. A rendőrségtől mindössze 30 ezer lírányi jövedelmet kapott. Vallomásában a tartótisztjével való három-négyszeri találkozásról beszélt, (fennmaradt magánlevélben néhány hozzá írott igen meleg sor az egyik rendőrtől): ezért a bíróság másodfokon elveti a „bűnszövetkezet” vádját. Kalocsánné édesanyja sürgetésére mégis a hazatérés mellett döntött, és ekkor, állítása szerint azt a feladatot kapta, hogy „visszaérkezése után próbálja a dolgokat úgy irányítani, hogy a magyar állambiztonsági szervek felfigyeljenek rá. Az se baj, ha önként jelentkezik és elmondja, hogy az olasz állambiztonsági szervek próbáltak vele kapcsolatot felvenni, stb. s próbálja ezzel elérni, hogy a magyar hatóságok beszervezzék és bizonyos idő után feladattal visszaküldjék Olaszországba, ahol majd ismét felveszik vele a kapcsolatot.”²⁹ Hazajövetele után, mint a vallomások megerősítik, többeknek arról panaszkodott, hogy Olaszországban beszervezték.

Kalocsánné Németh Éva igen széles ismeretségi körrel rendelkezett, ez indokolhatja a fő-kém szerepére való kiválasztását: hosszabb ideje laza kapcsolata volt Herczeg Gyulával, valamint összeköttetésbe került az Olasz Kultúrintézet igazgató-helyettesével, Giovanni Gambellával is, aki nemrég érkezett budapesti állomáshelyére és minthogy nem volt diplomata státusban: ő lett a másik vádlott.³⁰ Gambella barátságos, sikeres ember volt, tanárként is népszerű. Kalocsánné Herczeg mellett a magyar italianisztika más prominens képviselőjét, így Kardos Tibor tanszékvezető professzort és feleségét is ismerte. Giovanni Gambella, s az asszony másik hat férfiismerőse hirtelen a vádlottak padján találta magát „kémkedés tekintetében elkövetett feljelentési kötelezettség elmulasztása” miatt.

A letartóztatás körültekintő előkészítéséről tanúskodik a korábbi, november 25-én kelt ügyészi feljegyzés, mely szerint megvizsgálták a „kémkedés miatt Kalocsán Béláné budapesti lakos ellen indult nyomozás iratait”. Valóban, Kalocsánné maga ellen vallott, és szinte egyik vádlott sem tagadta, hogy korábban hasonlót mondott.³¹

„A Btk. 132 §. 1. bek. szerint állampolgárságra való tekintet nélkül feljelentési kötelezettség terhel mindenkit a tudomására jutott vagy készülő kémkedés miatt. Aki ezt a kötelezettséget elmulasztja, büntettet követ el, és 3 évig terjedhető szabadságvesztéssel büntethető. Giovanni Gambella ezt a büntettet elkövette. [Ekkor még ki sem hallgatták! – A szerző] A Be. 108. §, illetve 120. §. 1. bek. alapján törvényes lehetőség van Giovanni Gambellával szemben szabadságkorlátozó intézkedésre (őrizetbevétel, előzetes letartóztatás). A cselekmény megítélésénél figyelemmel kell lenni arra, hogy ha Giovanni Gambella ennek a magyar törvények által megállapított kötelezettségének eleget tesz akkor esetleg az Olasz törvények alapján vonják felelősségre. Arra vonatkozóan, hogy nevezett Kalocsánné kémkedésre vállalkozásáról

hitelt érdemlő tudomással bírt, közvetlen bizonyítékként csak Kalocsánné vallomása szolgál. Vannak ezen kívül ezt alátámasztó közvetett adatok is. A bizonyítékok ilyen alakulására figyelemmel abban az esetben, ha Giovanni Gambella tagadná a bűncselekmény elkövetését, pusztán Kalocsánné vallomása alapján nem lehet bíróság elé állítani, mert csak ezen bizonyítékon alapuló vád esetén elítélése kilátástalan lenne. Ez esetben vele szemben bizonyítékok hiányában kellene a nyomozást megszüntetni.”³²

Giovanni Gambellát 1966. december 9-én vették őrizetbe és az ítélethirdetésig börtönben is maradt. Az eljárás egy későbbi szakaszában valóban megkérdőjelezte, (nyilván akkor már tudott ügyvédi tanácsot kérni), hogy neki ténylegesen lett volna-e feljelentési kötelezettsége.

Védekezésében egy alkalommal elmondta (a tolmács fordításában): „Németh Évával kapcsolatban megjegyezni kívánom, hogy [...] azt mondta nekem, hogy Olaszországban megkörnyékezték őt a biztonsági szervek tagjai, értésemre akarva adni, hogy együtt működött velük. Én nem hittem el a dolgot és nem akartam semmit tudni. Németh Évát félrevezetve és nevetve mondtam, egy nem igaz dolgot, hogy én is a titkos szolgálat tagja vagyok. Következőleg azt hittem, hogy Német Éva megértett, hogy nem hittem el, amit ő mondott, és hogy én azért mondtam azt a mondatot, hogy őt félre vezessem.”³³ És abba hagytam a beszélgetést, melyet feleslegesnek tartottam és engem nem érdekelt. Nem emlékszem, hogy Németh Éva más alkalommal beszélt nekem erről a dolgról.”³⁴ Később hozzáteszi, a közlés azért is tűnt számára valóságosítlennek, mivel Németh Évát a feladatra teljeséggel alkalmatlannak tartotta.³⁵

Giovanni Gambella ellen az ízgatás vádját is fontolgatták: az Olasz Kultúrintézet egy látogatója, már Gambella letartóztatása után jelentette, hogy két verset talált a könyvtárban, melyek Gambellának az 1956-os forradalom tizedik évfordulójára írt kéziratok voltak. Gambella védekezésében személyes céduláinak nevezte őket, s nem értette, hogyan kerülhettek a könyvtárba.³⁶ (Gambella ideáljaira, érdeklődésére jellemző, a börtönbe vitt leltári tárgyai között van többek között egy Dante kötet is.) További vádpont volt ellene az is, hogy tájékoztatta Kalocsánnét Budai olaszországi letartóztatásáról.³⁷

Az államvédelmi anyag a Budai féle perhez hasonló példa statuálására konkrét utalásokat is tartalmaz, pl. „A Budai elvtárrsal szemben alkalmazott olasz vizsgálati intézkedésekhez hasonlóan kerül sor kb. azonos időpontok szerint a következőkre: Gambella találkozása a konzullal, személyes érintkezése védőjével és feleségével.”³⁸ Kalocsánné és Gambella ügyét 1967. január 24-i hatállyal elkülönítették Dr. Herczeg és társai „feljelentési kötelezettség elmulasztása büntettének” vizsgálatától.

Az előbbiben 1967. január 28-án befejezték a nyomozást, ekkor az ügyet átadták a Legfőbb Ügyészség Politikai Osztályának. A Budapesti Fővárosi Bíróság mindössze négy nap alatt 1967. február 20., 22., 23. és 24-én megtartott zárt tárgyalásai után 24-én meghozta ítéletét: kimondta Kalocsán Béláné elsőrendű vádlott „kémszervezet tagjaként elkövetett kémkedésben”³⁹, illetve Giovanni Gambella vádlott mint „bűnsegéd a kémszervezet tagjaként elkövetett kémkedésben” való bűnösségét. Kalocsán Béláné első fokon 7 év és 6 hónap szabadságvesztésre, 10 évre a közügyektől való eltiltásra, 2500 Ft vagyonekobjzásra, Giovanni Gambellát pedig 5 év és 6 hónap szabadságvesztésre, 25 000 Ft vagyonekobjzásra, a Magyar Népköztársaság területéről való kiutasításra ítélték. Az indoklás szerint „Kalocsán Béláné a nyomozás során megállapított, bizonyított tényállás szerint tevékenységével a Btk. 131. §. 3. bek. b. pontjába ütköző kémkedés büntettét, Gambella Giovanni pedig tevékenységével a Btk. 184.§. 2. bek. a. pontjába ütköző kémkedés büntettével kapcsolatosan elkövetett bűnpártolás, valamint a Btk. 131. §. 1. bek. b. pontjába ütköző kémkedéssel kapcsolatos feljelentési kötelezettség elmulasztásának büntettét valósította meg.”⁴⁰ Gambellát ekkor, a magyar fogolyért cserébe, azonnal kiadták Olaszországnak. Az év május 7-i hatállyal az Elnöki Tanács „kegyelemből” elengedte Giovanni Gambella börtönbüntetésének hátralévő részét, valamint a vagyonekobjzást.⁴¹ A Legfelsőbb Bíróság 1967. augusztus 15-i nem nyilvános fellebbezési tárgyalásán Kalocsán Béláné ítéletét 5 év börtönre, 6 évre a közügyektől való eltiltásra enyhítette, valamint eltekintett a vagyonekobjzástól.⁴²

Az elkülönített perben az idős Sztéryni Gyula jogász ellen, aki a Tanácsköztársaság idején összekötő tiszt volt Guido Romanelli ezredes és a Kun Béla

kormány között, elejtették a vádat. Szterényi doktor feleségével együtt közeli jóviszonyban volt Kalocsánnéval, de első pillanattól kezdve tagadta, hogy tudott volna annak beszerzéséről. Első fokon Herczeg Gyula kivételével a többi vádlott felfüggesztett börtönbüntetést kapott. A legsúlyosabb Herczeg Gyula büntetése volt, (jóllehet, őt nem helyezték előzetes letartóztatásba, mint némely más vádlottat): első fokon tíz hónap letöltendő börtönbüntetésre ítélték. Súlyosbító körülménynek számított, szinte a „pszichikai bűnsegítség határát” súrolta, hogy Kalocsánnének tanácsot is adott, tudniillik, hogy senkinek ne beszéljen beszerzéséről, és azonnal szakítsa meg olasz kapcsolatait. 1967 augusztusában másodfokon enyhítették az ítéletet: börtönbüntetését három évre felfüggesztették. Azonban, ami Herczeg számára rendkívül súlyos maradt: elvesztette munkáját, leváltották mint szakfelügyelőt, nem taníthatott, igaz, ekkor már a Firenzei Egyetem magántanára volt, nemzetközi rangú nyelvész. A következő években az iskolai olasz oktatás teljességgel visszaszorult. Az Olasz Kultúrintézetet sok évig a gyanú légköre vette körül: kevésbé volt tanácsos magyar állampolgárok számára rendezvényeit, tanfolyamait látogatni, könyvtárába beiratkozni.

A per a magyarországi italianisztikát is alapvetően felforgatta. Gambellával kapcsolatban a dokumentumok mintegy 40 tanú meghallgatásáról szólnak (kihallgatták például Kardos Tibor tanszékvezető professzort is), sokan érezték magukat közvetetten is érintve, és ettől kezdve fokozottan a bizalmatlanság légkörében dolgoztak.⁴³

Végezetül hadd közöljem Giovanni Gambella verseinek a periratokhoz mellékelte „végleges” fordításait, melyek jól reprezentálják, hogyan viszonyult a szerzőjük Magyarországhoz:

„Magyarország 1966. november

Langyos novemberi ködök szállnak fel a síkságról.

A titkokkal teli Duna türelmesen és csendesen nézi a merész hidakat.

Levelek lassú esője fedí az utak aszfaltját, s megsimogatja a felesleges szobrokat az üres kertekben.

Néma férfiak, fáradt asszonyok sétálnak,

Kövér rendőrök pisztolyokkal és csizmában járkálnak.

*Vörös kabátos gyermekek járnak lassan sorban, valamennyien egyformák és egyforma csendben.*⁴⁴

És senki sem mosolyog, még a gyerekek sem.

Ki tiporta el a magyar földről a mosoly virágát?

*Jó tündérek, legalább a gyermekszájaknak adjátok vissza a mosolyt és szemükbe a fényt.*⁴⁵

„Iconos

A Mackóban mint nagy pókok függenek a mennyezetről a fekete-fehér csillárok és csak önmagukat világítják meg.

A régi emeletről ismert semmittevők jönnek, s csak őket lehet hallani.

A sötét asztaloknál néhány csoport ül magába zártan, mint zsírcseppek a halott vízen.

Cigarettaid füstfelhőjéből felém fordítod szemedet.

A Mackó nagy termében, a világ nagy termében, a magány tömegébe zárva nézel és nem mégé át.

És egyedül maradsz.

*És egyedül maradok.*⁴⁶

¹ A kutatásaimhoz nyújtott segítségért szeretnék köszönetet mondani az Állambiztonsági Szolgálatok Történeti Levéltára munkatársainak, elsősorban Tóth Eszternek és Szakolczai Évának.

² Vö. Tabajdi Gábor – Ungvári Krisztián: *Elhallgatott múlt. A pártállam és a belügy. A politikai rendőrség működése Magyarországon. 1956–1990.* 1956-os Intézet, Corvina, Budapest, 2008. 17–49, 97–108.

³ Az anyagnak elsősorban Herczeg Gyulára vonatkozó részéről lásd Fried Ilona: *Árnyak a Bródy Sándor utcában. Élet és Irodalom*, 2009. június 26. 12.

⁴ Csorba László kutatásairól ld. Ráday Eszter vele készült interjúját: „Befurakodni a katolikus világegyház központjába”. *Élet és Irodalom*, 2009. szeptember 25. 7, 14.

⁵ Lásd a napilapok és folyóiratok felsorolását pl. ÁBTL 3.1.5. O-11566/1. Olasz Kultúrintézet c. dosszié 86. „Lakatos” jelentése, 1951. január 10. Két évvel később az összefoglaló jelentés így fogalmaz: „Az ellenséges propaganda aláhagyását [sic!] mutatja látszólag az a tény is, hogy megszűntek a kimondottan politikai folyóiratok és inkább kulturális, sport, divatbemutató, és tájképeket tartalmazó folyóiratok kerültek előtérbe.” Uo. 527. Összefoglaló jelentés, Budapest, 1953. december 27.

⁶ Uo. 81. Javaslat objektum dosszié nyitásáról. Budapest 1951. február 6. Az eredeti helyesírásban közlöm.

⁷ Uo. 206/7.

⁸ Uo. 526. Összefoglaló jelentés, 1953. december 27.

⁹ Uo. 526–527.

¹⁰ Uo. 142. „Tánczos Gábor” fedőnevű ügynök jelentése, Budapest, 1952. március 10.

¹¹ ÁBTL 3.1.5. O-11566/1/a 532.

¹² ÁBTL 3.1.5. O-11566/1. 106. Olasz Kultúr Intézet ellenséges tevékenysége, Budapest, 1951. november 2. Az összefoglaló jelentés felhasználja a korábbi ügynöki jelentést, részletesen szól a folyóiratok ellenséges hangneméről, pl.: „Az intézet fő támadási területe a Szovjetunió és a népi demokráciák elleni féktelen uszítás, amelyet különösen a könyvtárban elhelyezett napilapokon, folyóiratokon és szaklapokon keresztül folytatnak.” Azt is jelzi, hogy az Intézet körbélyegzőjével ellátott folyóiratból van birtokukban. A példák között felsorolja az akkor még megoldatlan trieszti kérdést is: „A „L’Europeo” c. hetilap ez év július 15-iki számában azt írja, hogy Trieszt dolgozói nem Sztálintól, hanem De Gasperitől várják a trieszti kérdés kedvező megoldását.”

¹³ ÁBTL 3.1.5. O-11566/1. 86. „Lakatos” jelentése, 1951. január 10.

¹⁴ Az *Oggi* valójában egy nem különösebben politikai színezetű bulvár hetilap volt. A könyvtárban felsorolt sajtóorgánumok általános képet adtak az olasz politikáról, kultúráról.

¹⁵ Uo. 104. Jelentés, Budapest, 1951. november 1.

¹⁶ ÁBTL 3.1.5. O-14655/1. 46–48 „Lakatos” jelentése, 1951. április 3.

¹⁷ Uo. 531. Jelentés, Budapest, 1955. június 29.

¹⁸ Jászay Magdával 2008 kora őszén találkoztam. Később is szerettem volna még beszélni vele, de egészségi állapota már nem tette ezt lehetővé. A történész nő ez év elején meghalt.

¹⁹ ÁBTL 3.1.5. O-11566/2. 90.

²⁰ 1943 őszén szakadás állt be az olasz követség, a diplomaták körében: nagyobb részük nem esküdött fel a Mussolini-féle Salói Köztársaságra, hanem hű maradt az ekkorra már a Mussolinivel szembe forduló Királyhoz, aki a fegyverszünetet támogatta. Ezért a német megszállás után Magyarországon üldöztetésben volt részük, először ellenségessé vált diplomataként többüket internálták, majd Németországba deportálták. Kettlen közülük életüket is veszítették. Vö. Marta Petricioli: *Quell’inverno a Budapest.* In *Tra totalitarismo e democrazia. Italia e Ungheria.* (Szerk. Fried Ilona) ELTE TFK – Budapesti Dante Társaság, Budapest 1995, 1–16. Magyarul: *Az a budapesti tél. A budapesti olasz kolónia sorsa a II. világháború végén.* Ford. Falvay Dávid. *Rubicon*, 2001/10.–2002/1. 77–80.

²¹ A Grösz-perben hatodrendű vádlott Endrédi Vendel 1951. június 23-án azt vallotta, hogy Rodolfo Moscán keresztül is kapott az egyház anyagi támogatást. Vö. Balogh Margit – Szabó Csaba: *A Grösz-per.* Kossuth Könyvkiadó, Budapest, 2002. 150–151, 297.

²² Vö. ÁBTL 3.1.5. O-14655/1, O-14655/1/a, O-14655/2, O-14655/3, illetve ÁBTL 3.1.1. B-93013.

²³ ÁBTL 3.1.5. O-11566/2. 36–38. Összefoglaló a budapesti Olasz Kultúrintézetéről, Budapest, 1957. január 30.

²⁴ Uo. 120/6. Árpás Ferenc vallomása Galleranival kapcsolatban. Illetve jelentés: ÁBTL 3.1.5. O-11566/1/a 537–541.

²⁵ A vita a mai olvasó számára elképesztő: Korach Mór, Gábor György, a Magyar Írószövetség, fordítói szakosztályában nem sokkal korábban elhangzott kétórás bírálatát folytatva, egyenesen a szótár visszavonását követeli. Nyelvi, szerkesztési hibákra hivatkozott, (ilyenek természetesen előfordulnak egy újonnan megjelenő szótárban), s kifogásainak elsősorban politikai színezetet adott. Eközben nem kisebb tekintély nyelvészeti munkásságára hivatkozott, mint Sztálin. Cikkében többek között kifejtette: „A szótár kulturális munkaeszköz, amelynek ma, a diadalmas szocializmussal tömegmozgalommá vált kultúrkapcsolatok korában, ezerszer nagyobb a hordereje, mint valaha, mikor csupán egy kiváltságos, vékony társadalmi réteg tartott fenn nemzetközi kapcsolatokat. Ezért manapság egy szótár felépítését nem szabad olyan felületesen megszervezni, mint ahogy az itt történt. Már a szerkesztés során alapos kollektív vita tárgyává kellett volna tenni a szótár irányelveit és anyagát, a szakértők legszélesebbkörű bevonásával.” Mellékesen szólva a szótár szakértője a neves romanista, az ELTE rektorhelyettese, Tamás Lajos volt. Korach vitába szállt a Herczeg által a bevezetőben jelzett modern olasz köznyelv koncepciójával is, s Dante nyelvért kérte számon a munkán: „kiebrudalni Dantét és a fasiszta D’Annunziót ültetni helyébe” (Mellékesen szólva a modern olasz nyelv már valóban nem egyszerűen a firenzei dialektus változata, „Dante nyelve”). A vita miatt Herczeg kinevezése elhúzódott, de

Tamás Lajos és Kardos Tibor a támadás ellenére is kitartott Herczeg alkalmazása mellett.

²⁶ ÁBTL 3.1.9. V-154082/2. 376–378.

²⁷ Uo.

²⁸ A perre valamelyest utal könyvében Pankovits József: *Fejezetek a magyar-olasz politikai kapcsolatok történetéből*, Gondolat Kiadó, Budapest, 2005. 129.

²⁹ ÁBTL 3.1.9. V-154082/2. 387–389.

³⁰ 1925-ben született Sassariiban, olasz-filozófia szakot végzett Genovában, de jogot is hallgatott. Külszolgálatban Budapestre érkezése előtt mindössze Teheránban tanított egy évig. Lásd életrajza: Uo. 57–59.

³¹ Giovanni Gambella egy telefonbeszélgetés során beszélt sok évvel később egykori félelmeiről, melyek egész további életét befolyásolták. A Giovanna Gruberrel folytatott telefonbeszélgetést idézi Fried Ilona: *Árnyak*. i. m. 12.

³² ÁBTL 3.1.9. V-154082/2. 353. Dr. Gyöngyi Gyula osztályvezető ügyész és Dr. Deák József r. alez. osztályvezető aláírásával.

³³ Védekezése: Uo. 81–82, 136–137.

³⁴ Uo. 46. A vallomás végén, a 47. lap alján Gambella tollal odairta, mint más vallomásai után is, hogy tekintettel a fordításra, amelyet nem tud ellenőrizni, nem vállalja a szövegért a felelősséget.

³⁵ Uo. 74.

³⁶ A költemények: Uo. 171–180, magyarázatául: 79–80, 134–135.

³⁷ Uo. 75, 78, 133–134.

³⁸ Uo. 351.

³⁹ ÁBTL 3.1.9. V-154082/3. 290–315. 1967. február 24. Berczki Lajosné ülnök, Guidi Béla, a tanács elnöke, Nagy János ülnök aláírásával

⁴⁰ ÁBTL 3.1.9. V-154082/2. 390–391.

⁴¹ ÁBTL 3.1.9. V-154082/3. 316.

⁴² Uo. 317–319.

⁴³ ÁBTL 3.1.9. V-154082/2. 351.

⁴⁴ A versben itt a következő áthúzott rész olvasható: „*És senki sem mosolyog. Még a gyermekek sem...*

Megölték a mosoly virágát... Ki tiporta el a magyar földről a mosoly virágát? Ó jó tündérek, adjátok vissza legalább az életet a gyerekszájajknak és a gyerekszemeknek.”

⁴⁵ A fordítás Koss Anna tolmács munkája. A vers első magyar verzióját még a feljelentő fordította le. A tolmács megjegyzi, hogy megítélése szerint a vers „egyértelműen az ellenforradalom évfordulójára készült.” Uo. 177.

⁴⁶ Uo. 177. Fordítás: Koss Anna, 1966. december 12. Nincs tudomásom arról, hogy a versek valaha is megjelentek volna nyomtatásban.